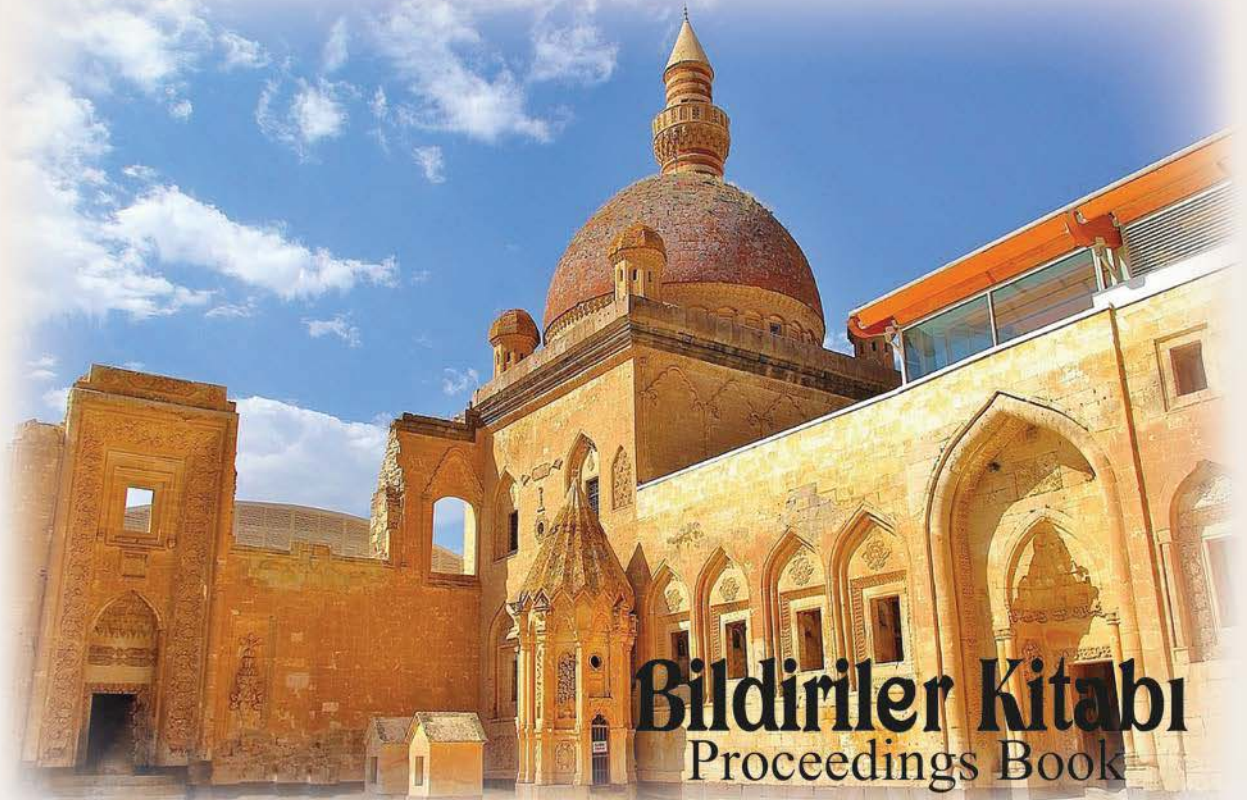

**2. Uluslararası
Ahmed-i Hânî Sempozyumu
“İslam Düşüncesinde İnsan”
28-30 Eylül 2018**

Bildiriler Kitabı
Proceedings Book

AĞRI
İBRAHİM ÇEÇEN
ÜNİVERSİTESİ
2007

2. ULUSLARARASI AHMED-İ HÂNÎ SEMPOZYUMU “İslam Düşüncesinde İnsan”

* 2018 Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Rektörlüğü

Bu eserin tüm yayın hakları, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Rektörlüğüne aittir. Yayıncının yazılı izni olmadan kısmen veya tamamen basılamaz, çoğaltılamaz ve elektronik ortama taşınamaz. Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

Bu e-kitapta yer alan tüm yazıların dil, bilim ve hukuk açısından sorumluluğu yazarlarına aittir.

2. ULUSLARARASI AHMED-İ HÂNÎ SEMPOZYUMU

(İslam Düşüncesinde İslam)

(28-30 EYLÜL 2018 AĞRI)

2. INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON AHMED AL-KHANİ

28-30 SEPTEMBER 2018

المؤتمر الدولي الثاني حول أحمد الخاني

18-20 MUHARREM 1440/ 28-30 SEPTEMBER 2018

Kapak Tasarımı

Sedat ÇALPAN

Editör

Doç. Dr. Abdulcebbar KAVAK

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Yayınları, No: 22

E-ISBN: 978-605-81711-4-5

**Orta Asya’dan Anadolu’ya
İrfan Geleneğinde İnsan Tasavvuru:
Ahmed Yesevî-Ahmed-i Hânî Mukayesesi**

Doç. Dr. Hanifi ŞAHİN

Atatürk Üniversitesi

Giriş

Orta Asya İslam ile tanış olduğundan beri burada yetişen çok sayıda âlim, İslami ilimlerin ve İslam medeniyetinin inşasında hayati rol almışlardır. Bu bölgenin dikkat çeken özelliği *Ehlü’r-Rey* ekolünün en önemli temsilcisi olan Ebu Hanîfe (150/767)’nin hem itikâdî hem de fikhî görüşlerinin bu topraklarda kök salması ve daha sonra da özellikle Mâturidîlik kanalıyla Türkler üzerinde çok ciddi din ve dünya görüşü oluşturmasıdır.

Türkler Müslüman olmaya başladıktan sonra kendilerini huzurunda buldukları ilk gönül adamı Ahmed Yesevî (ö. 562/1166-67) olmuştur. Onun hizmetleri devam ederken dünyaya gelen Necmeddin Kübrâ (ö. 618/1221) ise Türkistân bölgesinin dini hayatına damgasını vuran ikinci isimdir. Bir asır sonra bu topraklara yön veren isim Bahâeddin Nakşibendî (ö. 791/1389) olacaktır. Bu üç ismi, Orta Asya’nın İslamlaşması ve onların rehberlik ettiği din ve dünya görüşü Anadolu’nun da içlerinde bulunduğu farklı coğrafyaları etkileyecektir. Bu etkiyi bugün dahi Rus kültürü ve etkisi altındaki Türk dünyasındaki insanların İslâmî kimliklerini muhafaza ediyor olmalarında görmek mümkündür.

Orta Asya’dan yayılmaya başlayan İslam ışığının karşılık bulduğu bir diğer bölge de doğu Anadolu’dur. Müderris, sûfî, şair ve filozof Ahmed-i Hânî de bu bölgede yetişen önemli âlimlerden

2. ULUSLARARASI AHMED-İ HÂNÎ SEMPOZYUMU “İslam Düşüncesinde İnsan”

biridir. İslâm İrfân geleneğinin on yedinci yüzyıldaki önemli isimlerinden biri olan Ahmed-i Hânî Hicri 1061, Miladi 1651 yılında doğdu. Hânî lakabını Hakkâri yakınlarındaki Hân köyünden veya burada yaşayan Hânî aşiretinden ya da mensubu olduğu Hânîyan ailesinden aldığı tahmin edilmektedir.¹

Bu tebliğde fikirleriyle Orta Asya’yı ve Anadolu dini hayatını şekillendiren önemli iki gönül insanı Ahmed Yesevî ile Doğu’nun parlayan yıldızlardan biri olan Ahmed-i Hânî’nin insan tasavvurları bakmak istiyoruz. Temel kaynaklarımız Ahmed Yesevî’nin *Divân-ı Hikmet*’i ile Ahmed-i Hânî’nin meşhur eseri *Mem û Zîn* olacaktır.

I. Tasavvufta İnsan

İnsanın neliğine ilişkin sorulara farklı disiplinlere göre cevaplar bulmak mümkündür. Örneği felsefenin, bilimin sanatın her bir akımın kendi paradigmasına göre bir insan tanımı vardır. Din olarak İslam’ın da bir tanımı vardır. Bunu Kur’an ve hadislerden izlemek mümkündür. İnsan Kur’an-ı Kerim’de daha çok evsafiyla ve karakteriyle sunulur. Buna göre insan, daima zayıf ve Allah’a muhtaç; topraktan yaratılmış, bir ümmet iken ihtilafa düşüp dağılmış, aceleci bir karaktere sahip, isyana mütemayil, mağrur, şımarık ve nankör gibi negatif bir dille sunulmuştur. Öte yandan insan, varlıklar arasındaki mükemmel bir yaradılışlı, ahsen-i takvim sırrının mazharı ve Allah’ın sıfatlarının tecelligahı, yeryüzünde Allah’ın halifesi gibi olumlu bir sunuma da sahiptir. Kısaca İslam’ın insanı ruh ve beden kabiliyetleri bakımından canlıların en mükemmeli (ahsen-i takvim), şan ve şeref sahibi (mükerrem), Yüce Allah’ın yeryüzünde iradesini temsil etme ve orada ilahi hükümlerini gerçekleştirmekle görevli “halife”si olarak özel konumuna işaret edilmektedir.²

İslâm düşüncesinde insanın değeri, konumunun net olarak görülmesi için başka kültür ve dinlerin insan algısıyla mukayese bize fikir verecektir. Bu bağlamda örneğin biz, İslam’ın insan tipolojisi ile modern insan tipolojisini karşılaştırdığımızda bariz farkları görebiliriz. Modern insanda çoğulculuk adı altında tek bir temele dayalı olmayan dağınık ilkeler sistemine karşılık İslâm’daki tevhid ilkesi; modern insanın sorumlulukları gölgeleyen özgürlük vurgusuna karşılık İslâm insanında özgürlüğü de içine alan sorumluluk; modern insanın manevî değerlerden soyutlanmasına karşılık İslâm insanının değerlere bağlılığı; bütün bunlara bağlı olarak da modern insanın varlık karşısında kendini kanıtlamak için başkaldırı içerisinde olması karşısında İslâm insanının Yüce Varlık karşısında boyun eğerek var olması sayılabilir.³

Bu genel çerçeveye çizildikten sonra tasavvufun insan anlayışına geçilebilir. Tasavvuf düşüncesinde insan ruh-beden bütünlüğü içerisinde ele alınmaktadır. İlk bakışta düalizm olduğu

¹ M. Sait, Özverimli, “Şeyh Ahmed Hânî”, *DİA*, İstanbul, 1997, XVI, 31-33; Salih Geçit, “Hoca Ahmed Yesevî İle Şeyh Ahmed-İ Hânî’nin Divân-ı Hikmet ve Mem u Zin Eserlerindeki İtikadî Esasların Mukayesesi”, [Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi](#), Cilt 13, Sayı 1, 123-156, s. 129.

² İlgili ayetler için bkz. Tin 95/1-5; İsrâ 17/70; Bakara 2/21, 30; Ahzâb 33/72; Mü’minün 23/115; Kıyâme 75/36; Zâriyât 51/56; Mülk 67/2; Ali İmrân 3/185.

³ Zafer Erginli, “İslam Medeniyetinin İnsan Tasavvuru ve Tasavvuf Üzerine”, *İslâmî Araştırmalar*, 2010, cilt: XXI, sayı: 1, s. 40-51, s. 42.

2. ULUSLARARASI AHMED-İ HÂNÎ SEMPOZYUMU “İslam Düşüncesinde İnsan”

yanılsamasına sebep olsa da bu birliktelik, İbnü'l- Arabî (ö. 638/1240)'nin kullandığı kavramlar içerisinde *cemiyet*, Mevlânâ (ö. 672/1273)'nın dilinde ise *âlemî kübrâ/âlem-i kübrîst* olarak adlandırılmıştır. Bu yaklaşıma göre insan bir yandan -zâtî değil- sıfatları itibariyle ilâhî surette yaratılmış, diğer yandan ise âlemin bir minyatürü kılınmıştır. Ancak bu minyatür kılınışı, Hz. Ali'nin bir dörtlüğünden de mülhem olarak Mevlânâ'nın ifadesiyle görünüşte bir minyatür kılınışı olup, gerçekte insanı âlemden büyük yapan şey, küçücük cüssesi içinde tüm âlemlerle beraber, o âlemi idrak edip onda belli değerler doğrultusunda tasarrufta bulunmasını sağlayacak bilince sahip kılınmış olmasıdır. Bir yandan maddî ve manevî unsurları varlık bakımından bir ikilik söz konusu olmadan kendisinde taşıyan, fakat diğer yandan ahlâkî düzlemde bir çelişki varlığı olan insan, *birlikte çokluk, çoklukta birliğin* tezahür ettiği bir varlık olarak karşımızda durmaktadır.⁴

Görüşlerini nasslar ışığında yapılandıran sûfiler, bu yapıdaki insanın bir yönüyle ilâhî isim ve sıfatların bir taşıyıcısı, diğer yandan da âlemin küçük bir örneği olduğunu vurgulamaktadırlar. Bu yönü de onu yeryüzünde Allah adına tasarruf yetkisine sahip olan bir varlık konumuna yükseltmektedir. Âlemin küçük bir örneği olması, her türlü iyi ve kötünün de onda toplanmasını, dolayısıyla hem dikey açıdan görülen ve görülmeyen âlemlere nispetle, hem de yatay açıdan bilinç ve değer sahibi olma bakımından insanın çift kutuplu ve henüz tamamlanmamış bir yapıda olduğunu ortaya koymaktadır. Bu çift kutupluluk ve tamamlanmamışlık durumu, din dışı felsefi akımlar tarafından da tespit edilmektedir.⁵

II. İrfân Geleneği

Hakikat arayışı içerisinde olmak insanın kadim öyküsüdür. Esasen bu, insanı insan yapan unsurdur. İnsanın bu yürüyüşü gerçekleştirmesinde düşünce, tefekkür, bilim, İrfân önemli saç ayağıdır ve bunlar da kendi içlerinde bir sürekliliğe sahiptirler. Bu devamlılık belli bir süre sonra gelenek oluşturur. Ancak bu, rastgele kurulmuş bir gelenek olmaktan çok varlığını sürdüren, karşılaştıkları yeni geleneklerle büyüyen, birlikte yeni formata kavuşarak mayalanan bir sürecin de adıdır. Burada bir dil, üslup ve yeniden idrak etme, algılama söz konusu olur. Evrensel bir hakikati ve bir gerçeklik alanını kendince alımlar, yorumlar, bundan çıkartabilecek, kendi kapasitesi çerçevesinde oluşturabileceği büyük eserler ortaya koyar.

İslam-kültür tarihi ve geleneğindeki metodolojiler farklı kavramlarla tanımlar. Cabiri, usulcü, fakih, edebiyatçı ve kelamcılarının bütün farklılığa rağmen, usullerini ve anlama yöntemlerini “*beyan*”; mantıkçı ve felsefecilerin usullerini “*burhan*”, sûfilerin, Şîîlerin ve Bâtınîlerin metodolojilerini ise “*irfân*” kavramıyla tanımlamıştır. Ona göre sûfiler, bilgi sistemlerini ifade ederken bilginin en üst derecesine *marifet* adını verdikleri için onların metodolojisine irfân adı verilmiştir.⁶

⁴ Erginli, 42.

⁵ Erginli, 42. Ayrıca bkz. Brian Morris, *Din Üzerine Antropolojik İncelemeler Bir Giriş Metni*, Çev. Tayfun Atay, İletişim Yayınları, Ankara 2004, s. 249, 267-268.

⁶ Cabiri, *Arap İslam Kültürünün Akıl Yapısı*, (çev. Burhan Köroğlu vd.) İstanbul, 2000, s. 329. Detay için bkz. Ahmet Yıldırım, “İslâm Düşünce Geleneğinde İşârî ve İrfânî Yorum”, *İslam ve Yorum: Temel Tartışmalar, İmkânlar ve Sorunlar*, 2017, cilt: II, s. 465-483.

2. ULUSLARARASI AHMED-İ HÂNÎ SEMPOZYUMU “İslam Düşüncesinde İnsan”

Sözlükte “bilmek, tanımak, kavramak” anlamına gelen irfân kelimesi, aynı kökten türeyen *marifet* sözcüğüyle aynı anlama gelmektedir. Marifet lügatte, “bilgi, tecrübi ve ameli bilgi, tanımak, aşinalık” manalarına gelmektedir.⁷ Kalbe keşf ve ilham şeklinde ilkâ edilir.⁸ İstilahta ise duygu ve tecrübe ya da akıl ve nakil yoluyla değil, batını şühûd ve buluşla elde edilen özel bir bilgi ve marifet kastedilmiş, daha sonra bu müşahede ve mükâşefelerden bahseden ilme “irfân” denmiştir.⁹ Mutasavvıflarda İrfân kavramı, keşif ve ilhâm yoluyla kalbe gelen ve umumiyetle aklî bilgiden üstün bir değer taşıdığı düşünülen bilgi çeşidine işaret etmek üzere kullanılmaktadır.¹⁰

Sûfilere göre irfân, bir bilgi sistemi, bilgi elde etme yöntemi ve aynı zamanda bir dünya görüşüdür. Onların başlangıçtan itibaren bilgiyi iki kısma ayırdıklarını biliyoruz: Biri akıl ve duyularla elde edilen zahiri bilgi; diğeri keşf ve ilham ile elde edilen hakiki bilgi türüdür. Marifet ancak keşif ve ilhâm ile elde edilebilirken, keşif hem bilgi kaynağı hem de anlama yöntemidir.¹¹ Bütün bunlardan tasavvufî yorumculuğu belirleyen en önemli faktörün sûfilerin sahip olduğu marifet anlayışı olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Muhasibi (ö.243/857) ve onun tasavvuf anlayışını devam ettiren sûfiler marifeti, Allah’ı bilmek, nefsi bilmek, şeytanı bilmek ve amelleri bilmek şeklinde ele almaktadırlar. Marifetin bu dört bilgisi amelî-tasavvufî yorumların temelini oluşturmuştur.¹²

Bilgi söz konusu olduğu zaman üç gelenekten bahsedilebilir. Bunlardan birincisi; *bilgi bilimi üretme geleneğidir* ve en bariz şekilde kendisini ifade ettiği yer bilim tarihidir. İkincisi, *kavramlar ve genel soyut temalar üzerinde bilgiyi üreten* gelenektir. Bu da kendi içinde bir devamlılık halinde kendini ortaya koyar, *bu tefekkür ve felsefe geleneğidir*. Bir de insanı insan olmak bakımından ele alan, onun değerlerini, onun manevi değerini ve derinliğini düşünen, onu kendisi olmak kadar etrafına da yaygınlaştıran derin bilgi anlamında *İrfân geleneği* vardır. Gürsoy, Pir-i Türkistan Ahmed Yesevî’yi İrfân geleneğinin başlatıcısı olarak görmektedir.¹³

Yesevî ile Ahmed-i Hânî arasında doğrudan bir ilişki ancak onlar *İrfân geleneği* ortak paydasında buluştırulduğunda anakronik olmaktan çıkar. Çünkü bu gelenek içerisinde barındırdığı her türlü anlayış, kavrayış biçimi, çeşitli kavramlar, din ve dünya görüşü tarihten bugüne süregelen bir gelenek içerisinde var olmaya devam eder, gelişir, daha da derinden anlaşılır ve bu gelenek üzerinde tefekkür, felsefe yeni bilgi alanlarının oluşmasına katkı sağlar. Geleneğin içerisinde olmak, aslında evrensel paylaşımın içinde olmaktır, Ahmed-i Hânî konuştuğunda onun düşüncelerinin, şiirlerinin sanki Yesevî’den geliyormuş gibi olması işte bu evrensel paylaşım ortak paydasında buluşmanın sonucudur. Burada bir kültürün içinden fakat evrensel bir kavrayıştan bahsedebiliriz. Yani yerel kültürün içinde

⁷ Bkz. Rağîb el-İsfehani, *el-Mufredat*, İstanbul 1986, s. 495-497; Süleyman Uludağ, *Tasavvuf İstilahları ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1991, s. 316

⁸ Bkz. Cabiri, *Bunyetu'l-akli'l-arabi*, s. 251

⁹ Misbah Yezdi, “İslami İrfân ve Hikmet”, *II. Uluslararası İslam Düşüncesi Konferansı* (25-27 Nisan 1997), İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yay., İstanbul, 1997, s. 178.

¹⁰ Bkz. Ferhat Gökçe, *İslam İrfân Geleneğinde Hadis Yorumu*, Ankara 2010 (Yayımlanmamış doktora tezi), s. 16.

¹¹ Cabiri, *Arap-İslam Kültürünün Akıl Yapısı*, (çev. Burhan Köroğlu vd.) İstanbul 2000, s. 329.

¹² Gökçe, 17.

¹³ Kenan Gürsoy, “Bir İrfân Geleneğini Başlatmak: Ahmed Yesevî”, *I. Uluslararası Hoca Ahmed Yesevî Sempozyumu Bildirileri* 28-30 Nisan 2016, Ankara, 2017, s. 47-51, s.48

2. ULUSLARARASI AHMED-İ HÂNÎ SEMPOZYUMU “İslam Düşüncesinde İnsan”

olsak da akıp gelen gelenek sayesinde evrensel bir kavrayış, düşünce ortaya konulmaktadır. İrfân geleneği tam da bunu sağlar. Asırlar öncesinde yaşamış bir sûfi ile kendinden asırlar sonrası yaşamış bir sûfinin duruş, düşünüş biçimlerinin aynı olması bu evrensel paylaşımın yansımalarıdır. İşte Mevlânâ’yı da içine alan, Yesevî ile belli bir dönemde başlatılmış olan, muhteşem bir akışla Doğu’dan Batı’ya doğru süregelen, donmadan akan bir akış, bir nehir vardır ve bunun adı *İrfân* geleneğidir.¹⁴

İrfân geleneğinin dikkat çeken özelliklerinden birisi kendine özgü bir dil, üslup inşa etmesidir. “Bu dil hikmetin dilidir. Öyle bir hikmet ki; kendisini bir dilin içinde açmaktadır. Bu dil ağdalı değildir, bu dil halkın konuştuğu bir dildir. Halk dediğimiz zaman belli bir yöreyi, belli bir kültürü, belli bir dönemi mi algılıyoruz? Hayır, bu dil tıpkı İpek Yolunda olduğu gibi ama muhteşem bir entelektüel ve irfânî yürüyüşle doğudan batıya doğru akıp geliyor, kendi içinde topluyor, toparlıyor. İnsanı ve evrensel bir ufku ifade ediyor.”¹⁵ Bu dilin hedefi ki, bu aynı zamanda irfân geleneğinin en önemli hedefidir- *ilim*, *felsefe* ve *sanat* değerleri üzerine kurulacak İslam medeniyetinin ihtiyaç duyduğu insan tipini yetiştirmektir. Çünkü medeniyetlerin kurulmasını, yükselmesini, diğer medeniyetlerin muhtemel tahakkümlerine karşı direnebilmesini sağlayan temel, bir medeniyet prototipinin tebarüz etmesini sağlayan şey, *insan* unsurudur. Medeniyet arayışında insan; insan unsurunda ise onun bağlı olduğu kendini ve kültürel kodlarda nasıl tanımlandığı önemlidir.¹⁶

Her bir medeniyetin insan tipi, mekân, zaman, bilgi, tabiat, insan ve Tanrı ile ilişkileri hakkında fikir verecek ipuçlarını da taşır.¹⁷ Bir medeniyete mensup olan insan tipinin ortaya çıkışında sürükleyici örneklerin varlığı bir gerçektir. İşte İslam dünyasının doğusu ve batısında yetişmiş birçok irfân geleneğinin önemli isimleri bir yandan medeniyet üretecek insan tipinin örnekleri olarak karşımızda dururken diğer yandan medeniyetin taşıyıcı unsuru olacak insanların yetişmeleri için gerekli teolojik alanları fikirleriyle doldurmuşlardır. Onların dini hayata dair sahip oldukları kurucu fikirleri, insan tasavvuru, sonraki süreçte Müslümanların medeniyetlerini inşa ederken dayandıkları varlık zemini olarak işlev görmüştür.

İrfân geleneğinde düşünceler hikmetler üzerinden dillendirilir. Yesevî *Divan*’ın da Ahmed-i Hânî ise *Mem û Zîn*’inde bunu yapmışlardır. Onlar eserlerinde bir yandan kendilerini ifade ederken diğer yandan koca bir medeniyetin insan anlayışını aynı dilden sunmuşlardır. Bu nedenle irfân geleneğindeki *Hikmet*, “hem hikmetin dilidir, hem de dilin hikmetidir. Bilim gibi belki laboratuvarlar oluşturmuyor ya da felsefe gibi kavramlar dünyasında oluşturmuyoruz bu dili. Bu dil hayatın içinde buluşmuş, hayatın içinde oluşanlar üzerinden oluşmuş; hayatın içinde o kültürün, hem de İslam öncesinde yaşadıklarını da bir şekilde dönüştürerek İslam adına tekrardan algılatarak oluşmuştur. Ama hayatın içinde şimdi yeniden dönüştürecek bir medeniyet dili halinde kendini ifade etmiştir. Dönüşerek gelinmiş o seviyeye, İslam’la evrensellik kazanmış, bir Hak bilinci kazanmış standarttır. Şimdi de o sadeliğe rağmen dönüştürecek bir medeniyet dili halinde kendisini ifade etmiştir. Hüneri, sadece kavramlar dünyasını değil, hayatı

¹⁴ Bkz. Gürsoy, s.49.

¹⁵ Bkz. Gürsoy, s.49.

¹⁶ Bkz. Ahmet Davutoğlu, “Medeniyetlerin Ben-İdraki, *Divân: İlmî Araştırmalar*, 1997/1, cilt: II, sayı: 3, s. 1-53, s.10.

¹⁷ Bkz. Davutoğlu, s.35-38.

2. ULUSLARARASI AHMED-İ HÂNÎ SEMPOZYUMU “İslam Düşüncesinde İnsan”

ifade etmesindedir. Hayatı insan için ifade etmek demek, o hayatın içinde yaşayan insanı en olgun, kâmil yönüyle ifade etmektir. İşte bu olgun yön idealar dünyasındaki bir olgunluk değildir. Bu; yaşayan, halkın içinde yaşayan, halkla bütünleşerek yaşayan, ama geçmiş irfânı da kucaklayan, geleceğe doğru açan bir insanıdır. Bu insan kendi içinde o sadelikte evrenselliği yakalamış bir insandır.”¹⁸

İrfân geleneğinin Türkistan’da tohumları atılıp, daha sonra Horasan, Azerbaycan, Anadolu, Balkanlar ve Rumeli gibi bir coğrafyanın üzerinde izlerinin bugün hala canlı bir şekilde görmenin altında, bu paradigmayı oluşturan kültür, kelimeler, insan anlayışı, hayata bakış, insanı ıskalamayan, insanı bir bütün olarak algılayan, kucaklayan, onu hayatın içinde ama hayatın hengâmesine kurban etmeyen bir anlayışın dünden bugüne devam etmesi gerçeği yatmaktadır. Dolayısıyla irfân geleneğini esoterik/bâtinî karakter taşıyan bir kavram olarak görmek eksikliklerdir. Çünkü “irfân aynı zamanda bütünüyle, bütün sosyal tabaka ve farklılıklarda yaşanabilen, uygulama ve oluş halindeki bir yaşayış biçimidir. Buradaki irfân aynı zamanda bir pratik, bilgelik halidir. Ama hikmete doğru yönelme, hikmetle yönelme halidir. Burada okumuşu, yazmışı kadar; okuyamamış, yazamamış fakat gönülle idrak etmiş olan da vardır. Böyle bir gelenek kucaklayıcı, bire ve birliğe doğru götürücüdür. Böyle bir gelenek gönülle hareket eder. En sadeyi, en yüksek seviyede kullanarak bütün bir cihanı tutar, o cihan da bizi hem zat olarak, hem de medeniyet olarak kucaklaştırır.”¹⁹

İrfân geleneğinin aktif olarak varlığını sürdürmesinin bir yandan geçmiş ile gelecek arasında aktif bir köprü vazifesi gördüğünü, etnik veya kültürel aidiyetleri aşan “bir metafizik maneviyat bağı”²⁰ kurduğunu ifade etmek gerekir. Önemli sûfileri sonraki süreçlerde de cazibe merkezi kılan unsur, onların temsil ettiği hakikatin evrenselliğidir. Onlar bunu irfânî geleneğin devamı olmak suretiyle günümüze ulaşabilmişler ve bundan sonra da bu geleneğin sürdürülebilirliğini ortaya koyacaklardır. Onların sahip oldukları dil ve üslup öylesine tesirlidir ki, asırlar geçse de bu özelliğini kaybetmemektedir. Örneğin hikmetin dilini konuştuğu, hikmeti temsil ettiği için Ahmed Yesevî neredeyse bin yıl sonra bize yol göstermeye devam ediyor. Aslında Ahmed Yesevî bize hükümlerin ötesindeki hikmeti öğreten hekimdir. Ancak bugün hayatımızda çok sayıda hüküm yer almakta, hikmete nerdeyse hiç rastlanılmamaktadır. Hâlbuki işin hikmetini kavramadan hükümler sadece kuru, birer formal emirden ibarettir.²¹

İrfân geleneği içinde yer alan sûfilerin, âriflerin, hekimlerin eserlerinde toplumun her kesiminden insanın, eğitimli-eğitimsiz, kadın-erkek, genç-yaşlı istifade edebildiğini görüyoruz. Kullandıkları dilin evrenselliği, temsil ettiği hakikatin derinliği ile doğrudan bağlantılı olduğu için bir filozofun, bilim adamının, şairin, bakkalın, fırıncının, nakkaşın da bu âriflerin eserlerinden her daim istifade edebildiğini görüyoruz. Bunun en güzel tezahürlerinden birisi de sanatla doğrudan bu ilim ve hikmet geleneğinin ilişkisinin bu kadar güçlü kurulmuş olmasıdır. Bu geleneğin temsil ettiği hakikat

¹⁸ Gürsoy, s.50.

¹⁹ Bkz. Gürsoy, s.51.

²⁰ İbrahim Kalın, “Açılış Konuşması”, *1. Uluslararası Hoca Ahmed Yesevi Sempozyumu Bildirileri* 28-30 Nisan 2016, Ankara 2017, s. 27-31, s.27.

²¹ Kalın, s. 28.

2. ULUSLARARASI AHMED-İ HÂNÎ SEMPOZYUMU “İslam Düşüncesinde İnsan”

insanın sadece aklına değil, aynı zamanda ruhuna da hitap ediyor. Çünkü insan sadece beyinden, akıldan ibaret değil; aynı zamanda onun bir ruhu, ruh dünyası ve duygu dünyası var. Bunlar arasındaki bütünlüğü sağlamadan da insanın bütünlüğüne ilişkin bir şey söylemek mümkün değildir.²²

III. Ahmed Yesevî’de İnsan Tasavvuru

Halkların İslamlaşması fetihler yoluyla olduğu kadar gezgin derişler vasıtalarıyla da olmuştur. Hatta denilebilir ki, sûfilerin tesiriyle yayıldığı yerlerde İslam’ın kalıcılığı diğer yönlerden feth edilenlere oranla daha ileridedir. Zira sûfi düşüncede her zaman öncelediği gibi esas hedef muhatabın gönül dünyasıdır. 1218’den itibaren Cengiz Han (ö. 1227)’ın Batı’ya doğru yürümeye başlamasıyla birlikte dünyanın dengesi bozulmuş, bu hengâmenin belki de en faydalı sonucu çok sayıda âlim ve sûfinin Anadolu topraklarına göç etmesi olmuştur. Bu göç dalgası içerisinde Anadolu’nun İslamlaşması konusunda en büyük katkıyı Ahmed Yesevî’nin öğrencileri vermiştir. Bu nedenle Hoca Ahmed Yesevî, sadece Türk tasavvufunun değil aynı zamanda Anadolu’da var olan bütün tasavvuf hareketlerinin de merkezi olarak kabul edilmiştir. Moğol istilasından kaçarak Anadolu’ya gelen Ahmed Yesevî’ nin öğrencileri, onun tasavvuf anlayışı ve düşünce sistemini yaşayarak ve yayarak bu anlayışın Türkler arasında daha çok tanınmasına ve saygı duyulmasına neden olmuştur.²³

Ahmed Yesevî, tarikatını sevgi üzerine temellendirmiş ve bunu bazı detaylarıyla ele almıştır. İnsan sevgisinin esasları ve ilkelerini tasavvufi mahiyete uygun izah etmeye çalışmıştır. İnsan sevgisi hakkındaki görüşlerini yazdığı hikmetlerle dile getirmiştir. Müritlerin hoşgörüsü, tevazu, herkese iyilik yapmak ve âdâb-ı muaşeret gibi ilkeler ve takip edilecek metotlar sistematik bir şekilde ifade edilmiştir. Günlük hayatta insanlar arası ilişkilerde ortaya çıkabilecek her türlü münasebette, davranış şekilleri bir bir ele alınarak, ilkeler hâlinde belirtilmiştir. Bu çalışma, Ahmed Yesevî’nin insan sevgisine yaklaşımını ve ele aldığı bazı prensipleri ele almaktadır.²⁴

Orta Asya Müslümanlarının sosyal ve manevi hayatı üzerinde yüzyıllarca tesir etmiş olan sûfi şair ve Yesevîye tarikatının kumcusu Ahmed Yesevî²⁵ sosyal alanda gösterdiği engin hoşgörüsü ve muhabbet ile irşat görevini yürütmüştür. Yesevî’nin hoşgörüsünün kaynağı sevgidir. İnsanları ikaz ve bilgilendirme görevini yürütürken de hoşgörülü davranmış ve “iyilikle mukabele etme” çizgisinden ayrılmamıştır. Ahmed Yesevî’nin temel düşüncesi Din ve Sünnet’e dayandığından her türlü hâl ve hareketinde bu mecradan ayrılmamıştır.²⁶

Yesevî, dervişinin takip edeceği metotları *şeriat*, *tarikat*, *mârifet* ve *hakikat* makamları şeklinde belirtmiştir. Bu makamlarda insana sevgiyle ve güzel ahlâk ile yaklaşmayı telkin eden unsurlar bulunmaktadır. İnsana yönelik davranışlarda sevgi ve merhametten ayrılmamaya dikkat çekilmiştir.

²² Bkz. Kalın, s. 29.

²³ Gıyasettin Ayaş, “Ahmet Yesevi’nin Divan-ı Hikmeti’nde İnsan”, *I. Uluslararası Hoca Ahmed Yesevi Sempozyumu Bildirileri* 28-30 Nisan 2016, Ankara 2017, s. 877-891, s. 879.

²⁴ M. Askeri Küçükaya, “Hoca Ahmed Yesevi’de İnsan Sevgisi”, *Diyanet İlmi Dergi*, 2016, cilt: LII, sayı: 4, ss. 113-128, s.113.

²⁵ Erdoğan Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara 1991, 30.

²⁶ Kemal Eraslan, “Ahmed-i Yesevî’nin Hikmetlerinde Hoşgörüsü”, *Erdem*, A.K.M.D., 8/24, 778.

2. ULUSLARARASI AHMED-İ HÂNÎ SEMPOZYUMU “İslam Düşüncesinde İnsan”

Yesevîliğin dört temel ilkesi olan *şeriat*, *tarikât*, *marifet* ve *hakikatte* bulunan bu dört unsurun her birinde insan sevgisini içine alan düsturlar bulunmaktadır. Bu düsturlar insanlarla yumuşak konuşmak ve yaklaşmak, insana hizmet etmek, insandan gelen eza ve cefaya tahammül etmek, hiç kimseyi incitmemek, fakirleri sevmek ve yardım etmek, hoşgörölü ve alçak gönüllü olmak şeklinde görülür.²⁷

Hikmetlerde de insan sevgisi konusu bu ilkeler ve makamlar çerçevesinde dile getirilmiştir. Yesevî'nin temel felsefesinde insan, Allah'ın mahlûku olduğu için sevilir. Hatta bu sevgiyle Allah'a ulaşma ümidi de beslenir. Zira yapılan her iyilik ve hayır, insanı Allah'ın hoşnutluğunu kazandırmaya götüren bir sebep olarak görülür. İnsana yardım etmenin Allah'ın emri olduğunu söyler. İnsana muhabbetle yaklaşmanın Allah'ın isteği olduğunu, bu yapıldığı zaman, Allah'a bizzat yapılmış gibi sevap kazandıracağı düşüncesindedir.²⁸ Allah'ın sevgisi ve rızası, Allah için insanlara yapılacak yardım ve yaklaşımda gizlidir. Allah'ın hoşnutluğu, sevgi ve merhametle tüm mahlûkata, özellikle insana yapılacak ihsanın içerisindedir. Yesevî, özellikle bu konu üzerinde büyük bir ehemmiyetle durmuştur.²⁹

İnsanlara sevgiyle ve adaletli davranmak Allah'ın da istediği bir konudur.³⁰ Buna göre, Ahmed Yesevî'nin insan sevgisinde kişileri kategorilere göre ayrı ayrı tutmak yoktur. Irk, dil, din ve cinsiyet farkı olmaksızın, engin bir sevgiyle herkesi kucaklama vardır. Zira Ahmed Yesevî, bu tarikata giren birisinin yetmiş edep ilmini bilmemesi ve yaşamaması durumunda mürit ve şeyh olduğunu söylemesinin yalan olduğunu hatta onun kâfir olacağını söylemiştir.³¹

Yesevîye'nin sisteminin merkezinde insan ve onun eğitimi yer alır. O, insanı olduğu gibi kabul eder ve olduğundan farklı gözükmenin insan için yük oluşturacağına işaret eder. Din anlayışını sadelik üzerine kuran inancın temel prensiplerini karmaşık olmaktan çıkarıp, halkın anlayışına ve irfânına göre sadeleştiren Ahmed Yesevî, İslam'ın Türkler arasında yayılmasında ve bu dine karşı derin bir muhabbet beslenmesinde önemli role sahip olmuştur. Yesevîlik, ulaştığı her toplumda özellikle Türkler arasında İslam'ın kolayca yayılmasına ciddi anlamda etki etmiştir. İnsan eğitimini sohbetler üzerinden yürüten Yesevî, kalp üzerine yoğunlaşır, oranın temiz kalmasını sağlar, zira orası merkezdir ve merkez temiz olursa tüm sistem temiz olacaktır. Sohbetin insan üzerindeki etkisinin Hoca Ahmed Yesevî 92. Hikmet'te şöyle ifade eder:

Erenler cemal görür dervişler sohbetinde;
Erenler meclisinde, nur yağar sohbetinde.
Ne dilese o olur dervişler sohbetinde;
Her sırlar açık olur dervişler sohbetinde.
Her kim sohbe geldi, erenden pay aldı,
Yabancı geldi, bilîş oldu dervişler sohbetinde.

²⁷ Küçükkaya, 114. Detay için bkz. Ahmed Yesevî, “Fakrnam'e”, Haz. Kemal Eraslan, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 1977, c. XXII, s.10 vd.

²⁸ Ahmed Yesevî, “Fakmâme”, 11.

²⁹ Küçükkaya, 115.

³⁰ Mümtetine, 60/8.

³¹ Küçükkaya, 115.

2. ULUSLARARASI AHMED-İ HÂNÎ SEMPOZYUMU “İslam Düşüncesinde İnsan”

Her kim sohbeta geldi, gönlüne sır ulaştı,
Dostlar murad buldu dervişler sohbetinde.
Sıradan kişi gelse, seçkin olur; yıldız gelse, ay olur;
Bakır gelse altın olur dervişler sohbetinde.
Kibir ve hasedler ölür, içine sır dolar,
Göz açıp Hakk'ı görür dervişler sohbetinde.
Rasûl'e vahiy geldi, başından tâcını aldı,
Kalktı hizmetçilik yaptı dervişler sohbetinde.
Kul Hoca Ahmed sohbeta, dem vurur münâcâtta,
Zihi hoş saadette dervişler sohbetinde³²

Yesevî insanın gönül eğitimini sürdürürken buna engel olması muhtemel tehlikeleri dünya malına dalmak, dünyayı sevmek ki- onu insan olarak kabul görmez-³³ gösteriş peşinde olmak ve varlıklarıyla şımarmak olarak görür ve bu konuda uyarılarda bulunur.

O, 1. Hikmet’inde şöyle der:

*Dünyaya tapan soysuzlardan yüzünü çevir
Yüz çevirerek deryâ olup taşım ben işte³⁴*

İnsanı insan yapan unsurun tevazu olduğunu ifade eden Yesevî, insanın nefsinin kibrine kapılarak büyüklenmesi, etrafını kırıp dökmesi, büyüklenip kendinden başkasını hakir görmesini insanlık onuruyla bağdaştırmaz, bu ve benzeri tutumlardan uzaklaşılmasını ısrarla vurgular. O, 1. Hikmet’inde şöyle der:

*Nerde görsen gönlü kırık, merhem ol
Öyle mazlum yolda kalsa, yoldaşı ol
Mahşer günü dergâhına yakın ol
Ben-benlik güden kişilerden kaçtım ben işte³⁵*

Yesevî nazarında bütün insanlar eşittir, bu nedenle insanlar arasında sınıf ve zümreleşmelere sıcak bakmaz, çünkü Allah nezdinde herkes kuldur ve eşittir. Aksini düşünmek insanlıktan uzaklaşmak anlamına gelir. Bu konuda din belirleyici değildir, insanlık ortak paydası tek dayanma noktasıdır. Nitekim bir hikmette, kâfire bile eziyeti doğru bulmaz, bunu yapanın yerini cehennem olarak tespit eder:

*Sünnet imiş, kâfir de olsa, verme zarar,
Gönlü katı, gönül inciticiden Allah şikayetçi,
Allah şahid, öyle kula “Siccin” hazır,
Bilgelerden işitip bu sözü söyledim ben işte.³⁶*

³² Hoca Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, edit. Mustafa Tatcı, Ahmet Yesevi Üniversitesi, Ankara 2016, s. 198. (92. Hikmet)

³³ “Dünyayı seven kişi şüphesiz bilin insan değil, Sufi-nakş oldun veli, asla muslumana olmadım.”

Bkz. Hoca Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, 243 (119. Hikmet)

³⁴ Hoca Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 45.

³⁵ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 44. (1. Hikmet)

³⁶ Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 46. (1. Hikmet)

2. ULUSLARARASI AHMED-İ HÂNÎ SEMPOZYUMU “İslam Düşüncesinde İnsan”

Nefsin en büyük aldatan olduğunu belirten Yesevî, nefse uyulması halinde insanın benlik sevdasına kapılacağını, akabinde şeytan ile dost olacağını, neticede varılacak yerin kesinlikle cehennem olacağını şöyle ifade eder:

*Nefsim beni yoldan çıkarıp hakir eyledi,
Çırpındırıp halka ağlamaklı eyledi,
Zikr söyletmeyip şeytan ile dost eyledi;
Hazırsın deyip nefis başını deldim ben işte.³⁷*

İyi bir Müslüman olabilmenin yolunun şeriat kurallarına harfiyen uymaktan³⁸ geçtiğın ifade eden Yesevî öğretisini daha sonra Lokman Parende vasıtasıyla elde eden Hacı Bektaş, dört ilke halinde formüle edecektir. Bu ilkeler; *Şeriat, Tarikat, Marifet* ve *Hakikat*’tır. Yesevî Divan-ı Hikmet’inde şöyle der:

***Şeriatın** bostanında cevlan eyledim,
Tarikatın gülzarında seyran eyledim,
Hakikatten kanat tutup göklerde uçtum,
Marifetin eşiğini açtım dostlar.³⁹*

Yesevî bir çeşit gönül eğitmeni olarak insanı sürekli olarak tevazuya davet etmiş, tevazunun Hz. Peygamber’in şiarı olduğunun altını çimiş,⁴⁰ bu konuda eğitimine katkı sağlayacağını ve elindekilerinin kıymetinin farkına varmasına yardımcı olacağını düşündüğü için sürekli gariplerle, fakirlerle hem hal olunmasını tavsiye etmiştir. O, garip gurubayı ihmal etmek ile kıyametin dehşetini ihmal etmek arasında doğrudan bir irtibat kurmuştur.

*Kıyametin şiddetini bilmeyenler,
Garib, fakir görse göze ilişirmeyenler.
Emr-i maruf, nehy-i münker kılmayanlar,
Has ulular sana ne diye dua eylesin?⁴¹*

Kibir ve benlik davası güdenin selamette olamayacağını belirten Yesevî, bunlardan uzak durulmasını ister ve şöyle der:

*Tekebbür ve benlik ile heva kılan,
Halk içinde her ne kılsa riya kılan.
Gece-kunduz dünya için sevda kılan,
O bendeyi Ahirette geda kılsın.⁴²*

Bu bağlamda kibrin ve benzeri afetlerin insanın algı düzeyini etkileyeceğini, dolayısıyla da bu tarz insanlarla ve cahillerle bir arada olmanın kişiyi hikmete kapalı kılacağını, hikmetlerden nasiplerinin kapalı olacağını belirten Yesevî, bunlardan uzak durulmasını özellikle ister ve şöyle der:

Hikmet işitip, ağlamayan Adem değil,

³⁷ Ahmed Yesevi, *Divan-ı Hikmet*, s. 46. (1. Hikmet)

³⁸ Ahmed Yesevi, *Divan-ı Hikmet*, s. 173 (76. Hikmet)

³⁹ Hoca Ahmed Yesevi, *Divan-ı Hikmet*, s. 92 (19. Hikmet)

⁴⁰ Hoca Ahmed Yesevi, *Divan-ı Hikmet*, s. 391 (208. Hikmet)

⁴¹ Hoca Ahmed Yesevi, *Divan-ı Hikmet*, s. 380 (201. Hikmet)

⁴² Hoca Ahmed Yesevi, *Divan-ı Hikmet*, s. 380 (201. Hikmet)

2. ULUSLARARASI AHMED-İ HÂNÎ SEMPOZYUMU “İslam Düşüncesinde İnsan”

*Gönlü katı, gözü onun nemli değil,
Kuşkusuz bilin, dini onun sağlam değil,
Kan ağla, gozunun yaşını deva kılınsın.⁴³*

*Ey gafil, nadan ile ülfet olma,
Nadanların sohbetine özünü vurma.
Hak kahrından korkup ağla asla gulme,
Kul Hoca Ahmed âşıklar gibi neva kılınsın⁴⁴*

Erdemli insanın gönlünün ve kulaklarının hikmetlere açık olması gerektiğine işarete den
Yesevî konuyla ilgili olarak da şöyle der:

*Kişi hikmet işitse canı ile,
Cıkar canı onun imanı ile.
Kulağa almazsa bu sozu cahil
Ona insan deme; o hayvan soylu⁴⁵*

Yesevî insanın en önemli arayışının hakikat olması gerektiğinin ifade eder ve bu arayış içerisinde olmayı insan olarak dahi görmez. O, şöyle der:

*Hakikat bilmeyen insan değildir
Biliniz hiçbir şeye benzemezdir.⁴⁶*

Yesevî'nin düşüncesinde insan derdi olan, âşık olandır, aksi durumdakiler insan dahi olarak görülmez. Dertli olmak bir anlamda Allah ile alış verişi yapmaktır. O, şöyle der:

*Dertsiz insan insan değil, bunu anlayın,
Aşksız insan hayvan cinsi, bunu dinleyin,
Gönlünüzde aşk olmasa, bana ağlayın,
Ağlayanlara gerçek Aşkımı hediye eyledim.⁴⁷*

Burada derdin ve aşkın nesnesi yoktur, tasavvuf perspektifinde sıklıkla karşılaştığımız üzere burada

IV. Ahmed-i Hânî'de İnsan Tasavvuru

Ahmed-i Hânî Arapça, belagat ve dinî ilimleri tahsil etmiş, dinî ilimler başta olmak üzere zamanın edebiyat dünyasındaki ilimlere genç yaştan itibaren vakıf olmayı başarmış, yaşadığı dönemin kültür, edebiyat ve düşünce dünyasından hakkıyla istifade etmiş bir âlim, mütefekkindir. O, hicrî 1081 yılında daha yirmi yaşında iken Beyazıt'ta Divân Kâtibi olarak tayin edilmiş, daha sonra bu görevinden ayrılarak kendisini ilme adanmıştır. Bir süre bu bölgenin kültür merkezi olan Cizre'de yaşamış, *Mem-u Zin* adlı eserini burada kaleme almıştır. O, İran, Mezopotamya, Ahlat, Bitlis, Bağdat, Şam, Halep, Mısır medreselerinde eğitim görmüş, İslâm tasavvufu ve felsefesi ile Yunan felsefesi ve İshrâkîlik ekolünün görüşlerini bu medreselerde öğrenmiş; astronomi, şiir ve sanat tekniğini de ilgi duymuştur. Ahmed-i Hânî Beyazıt'ta hicri 1097'de bir cami ve medrese inşa ettirerek imamlık görevinin yanı sıra dinî ve felsefî eğitim öğretim işleriyle de meşgul olmuştur. *Şeyh* lakabı ile tanınmasına rağmen geride klasik bir

⁴³ Hoca Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 381 (201. Hikmet)

⁴⁴ Hoca Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 381 (201. Hikmet)

⁴⁵ Hoca Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 493 (Münacaat)

⁴⁶ Hoca Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 114 (36. Hikmet)

⁴⁷ Hoca Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 144 (54. Hikmet)

2. ULUSLARARASI AHMED-İ HÂNÎ SEMPOZYUMU “İslam Düşüncesinde İnsan”

tarikat bırakmayan Hânî'nin “Şeyhlik, Sofilik ve keramet, ilim okumak ve onunla amel etmektir/ kuşkusuz halvet yerin okuduğun hücren, tarikatın ise şeriattır.” dizeleri tercihinin sūfilik değil, ilim adamlığı olduğunu ifade etmiştir.⁴⁸

Ahmed-i Hânî tıpkı Yesî gibi, Ehl-i sünnet ve'l-cemaat paradigmasına mensubu bir âlimdir. Eserlerindeki kurgu, düşünce yapısı doğrudan Kur'an ve Sünnet'e ile irtibatlıdır. Ahmed-i Hânî, diğer İrfân geleneği mensupları gibi, kendini yaşadığı coğrafyadaki insanları bilgilendirmek ve irşat etmek için gayret göstermiş, bu amaçla farklı konulara yönelik eserler yazmıştır. Onu farklı kılan en önemli husus eserlerinin bir kısmını Kürtçe yazmış olmasıdır. Onun mesnevi tarzındaki *Mem û Zîn*'i bu anlamda hikmetlerinin Kürtçe dili getirildiği bir eserdir. Yesivî'de görülen bu halkın dilini merkeze alma anlayışı Hânî'de aynıyla görülmektedir. Her iki sūfi, bu tutulmaları dolayısıyla dönemin ilim meclislerinde eleştirilmişlerdir. Buradaki ortak amaç, dinin evrensel mesajının toplumun tüm katmanlarına ulaştırılmasıdır. Yoksa bu iki gönül ehli insan da dönemin ilmi gerekliliğinin gerektirdiği donanıma fazlasıyla sahiptirler. Bir anlamda “ilim/din halk içindir” düsturuyla hareket etmişlerdir denilebilir. Onlar halkın kuşkuya kapılacağı konulara girmemişler ya da halkın dini duygularında rahatsızlığa yol açacak konuları gündemlerine almamışlar, ehlinin bilmesi gereken konuları halkın önünde tartışmamışlardır. En temel kaygının mesajın doğru aktarımı ve İslam'ın halkın gönlüne tam olarak yerleşmesi olduğunu söylemek mümkündür.

Ahmed-i Hânî'de Yesevî'de olduğu gibi, Allah-evren-insan ilişkisinde yukardan aşağı bir hiyerarşinin varlığı söz konusudur. Burada belirleyici unsur Allah; Allah adına evreni şekillendirecek olanın da insandır. Bir başka deyişle insan figürü bu düzlemin temel karakteridir. Bu nedenle her iki sūfinin de hedef olarak belirlediği şey bu “insan”ın kemal derecesine sahip olarak yetiştirilmesidir.

Ahmed-i Hânî'ye göre evrenin yaratılış gerekçesi insandır. Evren insan için yaratılmıştır ve evrendeki her şey insana hizmet için var edilmiştir.⁴⁹ O, insanı varlıklar içinde en özel yaratılışa ve güzelliğe sahip bir varlık olarak görür.⁵⁰ O, insanı şöyle tavsif eder:

*Görünüşte, onu en küçük göstermişsen de
Ama aslında o, en büyük kalemin nakşidir
İnsanın kendisi hem karanlıktır, hem ışık;
İnsan hem yakındır sana, hem uzak
Ne kadar evren çeşidi varsa
Hepsi insan türüne tabidir.
Hepsi muazzam bunca felek
Hepsi mükerrem bunca melek⁵¹*

⁴⁸ Geçit, 128-129.

Ayrıca bkz. M. Sait, Özervarlı, “Şeyh Ahmed Hânî”, TDV Yay., İstanbul, 1997, XVI:31-33 ; H. Mem, *Üçüncü Öğretmen Hânî*, İstanbul Kürt Enstitüsü Yay., İst., 2005.

⁴⁹ Bkz. Ehmede Xani (Ahmed-i Hânî), *Mem û Zîn*, hazırlayan Namık Açıkgöz, 3. Bs. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara 2014, s. 4, 5.

⁵⁰ Ahmed-i Hânî, s.5

⁵¹ Ahmed-i Hânî, s.5

2. ULUSLARARASI AHMED-İ HÂNÎ SEMPOZYUMU “İslam Düşüncesinde İnsan”

Ahmed-i Hânî, tüm bu nimet ve ikramlara mazhar olan insanın yine de Allah'ı unutup gafil, tembel ve günahlara dalarak nefsinin eseri olmaya devam ettiğine işaret ederek, bu konuda öncelikle kendine, akabinde diğer insanlara Allah'ı anan, şükreden bir lisan vermesi için dua eder.⁵²

Ahmed-i Hânî, *Mem û Zin*'de yazdıkları için insanların farklı kavrayış özellikleri olabileceğini, “irfân” sahibi olarak gördüğü insanların kötülük peşinde olarak onun yanlışlarını arama derdine düşmeyecekleri belirtir ve burada irfân kelimesine derin kavrayış sahibi anlamı verir. Ona göre olgun insanın özelliği kusurları örtmek, garazı olanların ise kusuru aramaktır.⁵³ İnsanın bu hayatta bir amaç için bulunduğuna işarete den Ahmed-i Hânî, akıllı insanların görevinin sonu olmayan güzelliğe talip olmaktır, ancak insanların birçoğu fani vücut kalıbına taliptirler.⁵⁴

İnsanı kıymetli kılan hususlar arasında dostluk, kardeşlik ve ahbablığın olduğuna değinen Ahmed-i Hânî, bu değerlerin ikiyüzlülük ve boş laf ile elde edilecek meziyetler olmadığını ifade eder. Ona göre bu meziyetlere ulaşmanın yolu, vefalı olmaktan geçer.⁵⁵

Ahmed-i Hânî insani meziyet olarak değerlendirdiği dostluk ve vefa duygusu akraba ilişkilerinin üstünde bir değer olarak kabul etmektedir. O, şöyle der:

Seninle birlik olan bir dosta, Yüz hain ve münafık akrabayı,

Kurban et de hiç “Yazık!” deme.

Yakınlarını ne yapacaksın vefasız olduktan sonra!

Kurban et de hiç deme “kimlerdir?”

İster faydalı olsun ister beceriksiz, kardeşim!

Senin dostun senin için kardeşdir,

*Hem gözdür senin için, hem çıradır.*⁵⁶

Ahmed-i Hânî insani faziletlerden rezaletlere doğru sürükleyen unsurlar arasında en başta şehvet ve dünya lezzetlerine dalmayı görür ve onlardan uzak durulmasını tembihler.⁵⁷ O, mal sevgisinin insanı kötü namlı yapacağını, ihtirasa sürükleyeceğini, bunun kişiye değil mirasçılara bir fayda sağlayacağını, dolayısıyla da mirasçılar için kişinin kendini yakmaması gerektiğini ifade eder, en doğru yolun, en akıllıca çözümün hayatta iken eldeki malın hayır işlerinde harcanması gereğine işaret eder.⁵⁸ Ahmed-i Hânî'ye göre insan dünyayı bir ferahlık, zevk u sefa yeri olarak göremez, fani olan için bedi olandan vaz geçilmez, çünkü;

“Dünya kefirlerin cenneti,
“Müminlerin belalı yeridir”⁵⁹

⁵² Ahmed-i Hânî, s.6

⁵³ Ahmed-i Hânî, s.31.

⁵⁴ Ahmed-i Hânî, s.37.

⁵⁵ Ahmed-i Hânî, s.40-41.

⁵⁶ Ahmed-i Hânî, s.92.

⁵⁷ Ahmed-i Hânî, s.115.

⁵⁸ Ahmed-i Hânî, s.135-136.

⁵⁹ Ahmed-i Hânî, s.146.

2. ULUSLARARASI AHMED-İ HÂNÎ SEMPOZYUMU “İslam Düşüncesinde İnsan”

Sonuç

Ahmed Yesevî ile Ahmed-i Hânî aynı medeniyetin farklı coğrafyalarda filizlenmiş, etkileri günümüze kadar yansıyan birer gönül sultanlarıdır. Her ikisinin de sanki aynı şeyleri düşünüyor olmalarının arkasında yatan temel unsur, peşinde oldukları hakikatin evrensel niteliğidir. Bu nedenle söyledikleri dün gönüllerde nasıl karşılık bulduysa bugünde aynı etki farklı kulvarlarda varlığını sürdürmektedir.

Sünni paradigmanın yılmaz savunucuları olarak düşüncelerini inşa eden her iki arif, Allah-evren-insan diyalektiğinde Allah’ın muradının tecelli aracı olarak düşündükleri insanı, onun tüm var oluşsal zaaflarına rağmen, kâmil insan kılmak için mücadele etmişlerdir. Çünkü insan eliyle Allah’ın muradı somutlaşacaktır, onun sayesinde Allah adına medeniyetler imar ve inşa edilecektir.

Medeniyetler aslında onu var eden insanların iç dünyalarının, duyuş, düşünüş ve yaşam tarzlarının somut halidir. Bu nedenle insan kalitesi ile medeniyetlerin kalitesi arasında doğru orantı vardır. İşte irfân geleneği ki, bu konuda oldukça iddialıdır, İslâm medeniyetinin teşekkülünde ihtiyaç duyulan insan kalitesinin yetiştirilmesinde İslami disiplinler içerisinde kendisine düşeni fazlasıyla yapmıştır, yapmaktadır. Zira tasavvuf tarihine bakıldığında insan-ı kâmil fikri üzerinde durmayan mutasavvıf yok gibidir.

Her iki sūfinin eserlerinde ortaya konulan insan tasavvuru, insanı, Batı düşüncesinin aksine, tüm yönüyle kuşatan bir vizyona sahiptir. Bu da kemale yürüyüşünde insanın eğitimini kolaylaştırmaktadır. Modern dönemlerde, bizzat yaşayarak test ettiğimiz üzere, insan hem fikren hem bedenen bölünmüş durumdadır ve parçalanmışlık hali insanın deruniliğinin ihmal edilmesiyle sonuçlanmaktadır. Sonuçta, hayata karşı hırçın, kutsalı tanımama ya da kutsala karşı agnostik tutum takınma gibi patolojik reaksiyonların ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Umarız ve dileriz ki, İslam insanın yılmaz takipçisi olması gerektiği hakikatin evrenselliği anlayışı Yesevî’de ve Hânî’de olduğu gibi tüm kuşakları kapsamaya devam eder.

Kaynakça

Ahmed Yesevî, “Fakrnam’e”, Haz. Kemal Eraslan, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 1977, c. XXII.

Ahmed Yesevi, *Divan-ı Hikmet*, edit. Mustafa Tatcı, Ahmet Yesevi Üniversitesi, Ankara 2016.

Aytaş, Gıyasettin, “Ahmet Yesevi’nin Divan-ı Hikmeti’nde İnsan”, *I. Uluslararası Hoca*

Ahmed Yesevi Sempozyumu Bildirileri 28-30 Nisan 2016, Ankara, 2017, ss. 877-891.

Cabiri, M. Abid, *Arap İslam Kültürünün Akıl Yapısı*, çev. Burhan Köroğlu vd., İstanbul, 2000.

Davutoğlu, Ahmet, “Medeniyetlerin Ben-İdraki, *Dîvân: İlmî Araştırmalar*, 1997/1, cilt: II, sayı: 3, ss. 1-53.

Ehmede Xani (Ahmed-i Hânî), *Mem û Zin*, hazırlayan Namık Açıkgöz, 3. Bs. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara 2014.

Eraslan, Kemal, “Ahmed-i Yesevî’nin Hikmetlerinde Hoşgörü”, *Erdem*, A.K.M.D., 8/24.

2. ULUSLARARASI AHMED-İ HÂNÎ SEMPOZYUMU “İslam Düşüncesinde İnsan”

- Erginli, Zafer, “İslam Medeniyetinin İnsan Tasavvuru ve Tasavvuf Üzerine”, *İslâmî Araştırmalar*, 2010, cilt: XXI, sayı: 1, ss. 40-51.
- Geçit, Salih, “Hoca Ahmed Yesevî İle Şeyh Ahmed-İ Hânî'nin Divân-I Hikmet ve Mem u Zin Eserlerindeki İtikadî Esasların Mukayesesi”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi Cilt 13, Sayı 3*, 2013, ss. 123-156.
- Gökçe, Ferhat, *İslam İrfan Geleneğinde Hadis Yorumu*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2010.
- Gürsoy, Kenan, “Bir İrfan Geleneğini Başlatmak: Ahmed Yesevi”, *I. Uluslararası Hoca Ahmed Yesevi Sempozyumu Bildirileri 28-30 Nisan 2016*, Ankara, 2017, ss. 47-51.
- Kalın, İbrahim, “Açılış Konuşması”, *I. Uluslararası Hoca Ahmed Yesevi Sempozyumu Bildirileri 28-30 Nisan 2016*, Ankara 2017, s s. 27-31.
- Küçükkaya, M. Askeri, “Hoca Ahmed Yesevi’de İnsan Sevgisi”, *Diyanet İlmi Dergi*, 2016, cilt: LII, sayı: 4, ss. 113-128.
- Mem, H., *Üçüncü Öğretmen Hânî*, İstanbul Kürt Enstitüsü Yayınları, İstanbul 2005.
- Merçil, Erdoğan, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara 1991.
- Morris, Brian, *Din Üzerine Antropolojik İncelemeler Bir Giriş Metni*, trc. Tayfun Atay, İletişim Yayınları, Ankara 2004.
- Özervarlı, M. Sait, , “Şeyh Ahmed Hânî”, TDV Yayınları, İstanbul 1997, XVI:31-33.
- Rağıb el-İsfehani, *el-Mufredat*, İstanbul 1986.
- Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf İstilahları ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1991.
- Yezdi Misbah, “İslami İrfan ve Hikmet”, *II. Uluslararası İslam Düşüncesi Konferansı (25-27 Nisan 1997)*, İBB Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul 1997.
- Yıldırım, Ahmet, “İslâm Düşünce Geleneğinde İşârî ve İrfânî Yorum”, *İslam ve Yorum: Temel Tartışmalar, İmkânlar ve Sorunlar*, 2017, cilt: II, ss. 465-483.